

VII. RÉSZ

Internátus.

1. fejezet.

„Belső vagy alsó előjáróság“.

Az 1839. évi törvény e címen különbözteti meg az internátus vezetőségét a kollégium igazgatóságától. A „belső“ előjáróság tagjai ezek: főnök (senior), díjszedő (exactor), jegyző, könyvtárnok, esküdtek (jurati), köz- és „külön-“tanítók, énekeskar elnöke (harmoniae praeses), szobagazda (hospes), közérővezető (bracchii ductor), irnokok elnöke (scribarum praeses) irnokaival. A „változólag“ hivataloskodók: *rer.dszolga* (oeconomus), prédikáló, szónokló, könyörgő, rendes templomjárók, futnok (cursor). A főnök, esküdtszék, jegyző, köz- és külön-tanítók, szobagazdák rendtartásával külön fejezetekben foglalkozunk.

Díjszedő. A diákok közül választja a felosztályú ifjúság s a három többséget nyertet megerősítés végett az igazgatóság elébe terjeszti. Orációkon és konciókon jelen lenni köteles. Pátrónushoz ünnepekre a főnök kétszer, a díjszedő egyszer mehet felváltólag. Kötelességei: felügyelet a lámpások felgyújtására és a templombajjárásra. A bőjti pénz felszedése jövőre így módosították: a díjszedők és karének elnök minden kolozsvári atyánkfiát „maguk személyekben“ találják meg; másra a kéregetést ne bizzák, amiért a másodrangu kéregetők kinevezetése ezennel megszüntették. Tartoznak a kéregetők hitelesen specifikálni, kitől mennyit kaptak s a kimutatást az igazgatóságnak beadni. A klasszisták lealázása az egész klasszis előtt a köztanító, főnök és exaktor jelenlétében esik meg. Fizetése: a bőjti pénz felének egyharmada. Fizetése pótlásául az abrudbányai pünkösti pátrónushozmenetel továbbra is meghagyatik.

A későbbi törvények ezt az állást nem ismerik. Az atyafiaktól házról-házra való kéregetés ezzel megszűnt.

Könyvtárnok. Erről az állásról csak annyi van a törvényben, hogy „kirekesztőleg csak deákok közül“ tesz az igaz-

gatóság, tekintettel lévén annak vagyonára, integritására. A későbbi törvényekben nincs szó róla. S ebben is anachronizmus volt, mert ebben az időben már olyan mértékben indult meg adományozások útján a könyvtár gyarapodása, hogy a vezetőség megtette, amit már rég meg kellett volna tennie, hogy a könyvtárnokságot tanárra bizta.

Énekes kar elnöke. Énekkar elnököt és harmonistákat az éneken való jártasságuk megpróbálása után a volt harmoniae praeses ajánlására a rektor-professzor nevez, megkérdezve a pedagogarchát is. Az énekkar elnöke és harmonisták, ha kiszabott kötelességeikben el nem járnak, az elnök az elnökséget és azzal járó beneficiumot örökre elveszti. Az egyes tag pedig, ha a gyakorlási órákon meg nem jelen, a „leckét mulatók“ büntetése alatt lesz, kivéven az utolsó esetet, midőn csak az énekkarból rekesztik ki ünnepélyesen. A közalkalmi harmoniára meg nem jelenő büntetése 24 p. kr, mely a harmonia kasszájába foly. A praeses az összes klasszisokat a retorokig bezárólag heti 2 órán éneklésre tanítani köteles. Fizetés a bőjti pénz fele.

A későbbi törvényekben nincs szó erről az állásról, mert az ének hova-tovább mind szerveesebb része lesz a tanulmányok rendszerének, melynek ellátásáról gondoskodni ezután nem a diákok, hanem az előjáróság gondja lesz.

Közerő-vezető. A szekundánia jegyzőkönyve *rendőr* néven is nevezi. A rektor és pedagogarcha ajánlatára 12 tagból álló közerőt az első éves deákok (novitius) közül az igazgatóság nevezi ki. Teendője: ha valamelyik elítélt az ítélet felolvasására vakmerőségből meg nem jelen, előbb az esküdt megy utána. Ha erre sem megy, a főnök, egy esküdt és a közerő-vezető mennek utána. Ha azoknak, mint nagyobb erőnek hívására sem akar megjelenni, sőt erővel ellenáll, a közerő-vezető a közerőt viszi ellene, megfogatja a legnagyobb ellenállás mellett is és egyenesen vason viteti a tömlöcbe. Reversalis adáskor a auditorium piacán a reversáló az asztal mögött áll a közerő-vezető és két közerőbeli tag között. A semlegesnek alázás alkalmával a deáki köntösből való kivetkezés után az illetőt a közerő-vezető és a közerő két tagja kíséri szobájába.

A további törvényekben nincs szó többé közerőről. A kor szelleme elfújta ezt a rendőrszellemű intézményt az iskolából.

Irnokok elnöke. A rektor és a főnök nevezi ki 12 irnokkal a deákok közül tekintetbe véve írásuk hibátlanságát és könnyenolvashatóságát. Az 1841. évi törvény nem szól semmit teendőjükről. Az 1845. évi törvény szerint csak 10 irnok van, egyikök „irnokok elnökévé“ rendeltetik. Kötelesek az egyházi főjegyző, igazgató, vagy főnök rendeletére a „kivánható iromá-

nyokat" letisztázni. Ezért a közterhek hordozásától fel vannak mentve. Az 1871. évi törvényben már nincs szó írkokokról.

Rendszolga (oeconomus). Az 1841. évi törvény szerint a felosztályúak óráin a professzor megjelenése után katalógust olvas (a klasszisták óráin a notator) s azután eltávozik. Kapuzáraskor a soros esküdthez megy, minden „kamarát” ketten eljárnak, az otthon nemlevőket feljegyzik, a névsort az esküdttel aláíratja, a főnöknek azonnal átadja. A főnök által megállapított rend szerint a kapúőrt (vigil) azelőtti nap értesíti, hogy ő következik sorra. A rendszolgaság nemcsak hivatal volt, hanem büntetésül is szolgált. Az 1845. évi törvény kissé rendszeresebb. Megmondja azt is, hogy rendszolgaságot minden felosztályú, nem végzett, nem hivatalos és nem köztanító egyenruhás rendre hetenként viselni köteleles. Teendőit az előbbi törvénytől némelyekben eltérőleg így írja elő: reggel a kiszabott időben a felkelést eszközölni, a kaput a törvényes időben bezárni, kinyitni, a kulcsot azonnal a főnöknek átadni, a kiszabott órákban csengettetni, a tantermek tisztaságáról, fűtéséről gondoskodni, könyörgéseken, szónoklatokon, prédikációkon névsort olvasni és közszolgálatokra az igazgatónak, professzoroknak és főnöknek segédül lenni. Az 1871. évi törvény ezt a hivataloskodót *gazdának* mondja, teendőit azonos módon szabja ki, de azzal szaporítja, hogy kapuzárás után az ellenőrt a lakszobákba kíséri, a mulasztók névsorát összeállítja s az ellenőrnek átadja. Ugyanígy intézkednek az 1880/81. évre érvényes és az 1885. évi törvények is. Az 1896. évi törvényekben nincs említés róla. Teendőit jó részben most már az ellenőr végzi. A változólag hivataloskodók közül a *prédikálók, szónoklók, könyörgők* azok, akiket rendre a konciókon, orációkon és precesen a szereplés „sora út”. *Rendes templomjárók*. A főnök hetenként négy templomjárót rendel a rektor-professzorral együtt megállapított szorosrend megtartásával.

Futnokság (cursoria). Az első éves deákok rendre kötelesek a futnokságot viselni „kit a sors út”, betegségen kívül más semmi sem mentheti fel ez alól, de maga helyett más önkéntest állíthat.

Mulasztásjegyzők (notator) a felosztályúakra nézve az ökonómus, az alosztályokra nézve a notatorok, akik professzor vagy köztanító megjelenése után leckeórákon katalógust olvasnak s azután eltávoznak. Az 1845. évi törvény szerint a könyörgéseken és szónoklatokon a rendre ügyel, a könyörgőkre, énekvezetőkre és gyertyavivőkre felvigyáz s a jelen nem levőket feljegyzik a soros esküdt. Leckéken, közvizsgálatokon a rendszolga olvas névsort, próbapredikációkon és szónoklatokon a professzor. Az 1871. évi törvény szerint csak a templomi istentiszteletek és temetések alkalmával hiányzókat írják: az órákról hiányzókat a tanárok veszik számba.

Ellenőr. Az 1871. évi törvényben szerveztetett ez az állás. Kötelessége az iskolában, különösen pedig az iskolai s templomi istentiszteletek s temetések alkalmával a rendre felügyelni, mi eddig a köztanítók teendője volt; esti kapuzárás után a szobákat a gazda kíséretében megvizsgálni (eddig a soros esküdt dolga volt), mulasztásokról a gazda, illetőleg mulasztásjegyzők által készített névjegyzékeket ellenjegyezni s két példányban az igazgatóhoz beadni, ki az egyiket a főnöknek adja át a büntetés feljegyzése és behajtása végett. Első ellenőr a ma is élő Kisgyörgy Sándor volt.

Az 1880/81. és 1885. évi törvények ugyanígy szabályozzák teendőit.

Az 1896. évi kimondja, hogy minden rendetlenségért és tisztátalanságért a főnökkel együtt felelős. A kapút ő zárja be s nyitja ki; gondoskodik, hogy a felkelésre, órákra csengetés a legpontosabban történjék; precesen, oráción, prédikáción névsort olvastat, a hiányzókat bejegyezteti; záráskor a hiányzókat számbaveszi s felügyel arra, hogy azután senki ki ne mehessen, vagy idegen be ne jöhessen, a mulasztási jegyzőkönyveket naponként bemutatja az igazgatónak, kezeli a postát pontos naplóvezetés mellett, teljes felelősséggel. Iskolai szünetek alkalmával is csak az igazgató engedélyével távozhatik el a városból.

2. fejezet.

A főnök.

A főnök a bennlakás kérdéseiben majdnem ugyanolyan hatáskörrel rendelkezik, mint a tanulmányok tekintetében a rektor. Az iskola épületében a rend, csend, tisztaság őre, felelős felügyelője, a tanulók között előforduló civódások és egyenetlenségek bírója, az iskolai díjak számadó kezelője, az esküdtszék elnöke, majdnem azt mondhatnók: a *bennlakás igazgatója*. Összekötő kapocs az ifjúság és igazgatóság között. Már az 1676. évi rendszabályok is éreztetik kiváltságos helyzetét. Nincs minden törvénynek alávetve, nem „studiosus privatus”, külön szolgája van, ha alkalmas, a decurio az. Ellene egy tanu vádja és panasza nem volt érvényes. A jövedelem elosztásánál bizonyos előjogokat élvez. Csak az igazgatótól és lektoroktól függ. Az összes hivataloskodókat kötelességeik teljesítésében ellenőrzi, rászorítja, a mendikánsoknak az utcákat kiosztja. Szóval a bennlakás rendjéért minden tekintetben felelős az igazgatónak. Az 1676. évi szabályok is, az 1839. évi törvények is első helyen szólnak a főnökről; sőt utóbbiak a

„belső vagy első előjáróság“ első tagjaként statuálják a főnököt, kinek fegyelmezési jogkörét olyan szélesen állapítják meg, hogy in facto delicti bebörtönzési jogot biztosítanak neki. A publikus preceptorok között az első, ami abban nyilvánul, hogy az alsó tagozat legfelső osztályában a „theológiát“ (vallástan) ő tanítja, miként az akadémiai fokon a rektor a hittudományi leckéket. Erre az állásra mindig a legkiválóbb veteránus diákok választottak. Sok pap, tanár, sőt püspök is volt főnök iskolai pályája utolsó éveiben, akik ez állásról indultak külföldi tanulmányi útjukra.

Voltak a főnökök között igen kiváló emberek, kiknek történelmi szerep jutott a sorstól. Ilyen pl. Válaszúti György, aki 1571-ben Báthori Istvánnak János Zsigmond adománylevelét bemutatta, kinek később beszélgetése volt Pécssett Skarica Mátéval. Voltak azonban természetesen lelkiismeretlenek is, akik érdemtelené tették magukat megbizhatatlan magatartásukkal e bizalmi állásra s veszélyeztették az iskola jóhírnevét. Az ilyen eseteknek nem egyszer a nő az oka. Egy ilyen botrányos szerelmi kaland van leírva 1673 ápr. 11-én Vinczi (Felvinczi) György szeniorról (Fasc. II. 295.). Különben a szenior helyzete nem volt éppen könnyű. Ütközőpont volt sokszor a diákság és rektor között. Ha a rektor intenciói szerint járt el híven és lelkiismeretesen, akkor a diákok előtt tette magát lehetetlenné. Ha pedig a diákok felé húzott, akkor nehéz volt a rendet és fegyelmet fenntartani. Ilyen lázadást szított Köpeczi Miklós szenior Stegmann Joáchim rektor alatt, mikor a diákok az ő vezetése alatt Ravius Mátyás bújtogatásai következtében az iskolát elhagyták s nem is tértek többé vissza. Ilyen összeütközés volt nem egyszer az erélyes Szent-Ábrahámi rektor alatt, akinek rektori hatáskörét a szenior vezetése alatt álló cétus követeléseiivel szemben ismételten kellett védelmeznie. Sokszor az alája rendelt hivatalnokokkal is volt baja. 1657 okt. 11-én (Fasc. II. 131.) Ajtai Miklós exactor több társával együtt a régi törvényeken és szokásokon változtatásokat kíván, némelyek elhagyását, újak betoldását. Hiába inti és csendesíti őket a főnök, hogy azokat a törvényeket érett és megfontolt ítéletű férfiak hozták s ha ma változtatni akarnak rajta, ahányan vannak, annyiféle a nézetük. S még életben vannak többen, akik a törvényeket hozták. Hogy akarnak azok elé állani? Az igazgató is beleártja magát s több, higgadt gondolkozású diák helyeslésével kimondják, hogy semmi újítást, hozzáadást, elvevést, módosítást a törvényeken nem szabad tenni, csak akkor, ha egytől-egyig mind egyetértenek. Ekkor is azonban az igazgató elé terjesztendő, ha az ügy fontosabb s olyan, amelyről a Matriculában törvény, vagy írott szokás nincs. A

főnökök részéről valami visszaélés történhetett, nem pontos számadás, pereskedésnél nem helyes eljárás, személyválogatás, vagy ilyesmi, ami a tógás társaság békéjét felzavarhalta, mert 1659 márciusában Baumgarten rektorsága, Árkosi Benedek és Pauli István lektorok alatt a következő szabályokat hozzák (Fasc. II. 141.) s a főnök „*Observationes pacis scholasticae*” címen vezeti be a Fasciculusba:

1. Ha a főnököt a cétusban vádolják, a vádat köteles meghallgatni s ha tudja magát tisztázni, ha nem, alávetni magát a diákok ítéletének, fennmaradván joga, hogy a rektorhoz föllebbezzen.

2. Ne vegye magának azt a jogot, hogy a diákok akaratának és tanácsának megkérdezése nélkül valakit megbüntessen, mikor az ügy még tárgyalás alatt van, kivéve, ha maga a rektor követeli a büntetést.

3. Csupa indulatból ne szabjon méltatlan büntetést a diákokra; ne engedje el az egyiknek s rója ki a másikra kénye-kedve szerint a börtönbüntetést.

4. Ha a heti rendes jövedelmeken kívül valahonnan kap még, kiosztás előtt nyíltan hirdesse ki, honnan jött a gyarapodás.

5. Ha temetési verseket kell írni, akik akarnak és tudnak, azokat ne tiltsa el s ne vonja el, ha e munkáért valami ajándékot kapott. Ha papiros, vagy papirosra adott pénzből valami megmarad, az is osztassék fel. (Ez eddig szokatlan volt, jegyzi meg a főnök.)

6. Ha valakit börtönbe kell vetni, tegye ezt a novitiusok segítségével, még pedig, ha magyart, a szászok, ha szászt, a magyarok segítségével. (Ez így volt eleitől fogva.)

7. Minden ügyet, amely feddésre, vagy büntetésre méltó, akár a főnöké, akár a diákoké, haladék nélkül terjesszen elő a cétusban.

És ezzel vége legyen a vizálykodásnak s legyen béke és egyetértés — veti utána a szenior. A következő bejegyző levonja ezekből azt a következtetést, hogy a főnöknek tehát minden temetésen jelen kell lennie, ha személyes részét meg akarja kapni.

Az 1839. évi iskolai törvények szerint a felosztályú ifjúság választ hármat s ezek közül az igazgatóság nevez ki egyet. Aki gorombáskodik vele, büntetése először 1 frt, másodszor 12 órai tömlöc, harmadszor leszállítás, negyedszer kicsapás. Rendeleteinek, melyeket az ökonomus hirdet ki, mindenki engedelmeskedni köteles. A köztanítók neki jelentik az alsóosztályúak rendetlenségeit. Prédikátorokat és könyörgőket a rektor által megállított rend szerint, valamint szónokokat a publikusok közül, ő rendel. Hetenként előre elkészíti az orátorok, koncionátorok és könyörgők névsorát, kihirdeti s azután közli a rektorral. Fizetése 120 mforint, az eddigi divízióbeli $\frac{1}{15}$ -ödrész megszűnik. Minden iskolai jövedelmet köteles felszedni, nyugta mellett a perceptornak beadni, számadást ké-

szíteni. Az iskolai díjak felszedése — úgylátszik — nemcsak ma nehéz, régen is bajjal járt. A büntetéspénzek beszedése is, különösen akkor, mikor a divízió összege kevesebb lett, vagy néha el is maradt. Mert ha volt divízió, akkor a kirótt büntetéspénzeket a szenior egyszerűen levonta. De ha nem volt, akkor csak a hátralék gyűlt, mert a szenior kezében nem volt semmi „rászorító eszköz”, amint a Vélemény írója mondja. Ebből két baj következett. Vagy az, hogy a büntetéseket részrehajlás és engedékenység miatt nem hajtották fel, vagy inkább maga fizette meg, mert a zálogolás nem „célarányos”, erőszakkal esik meg, sok kedvetlen következése van és inkább maga fizet, semhogy zálogoltasson. Ilyen tapasztalatok alapján jött aztán az „az universitásban fennálló szabály”, hogy az adóst vizsgálatra ne engedjék s a végzők moresből ne osztályoztassanak. Ez „célarányos”, — mondja a Vélemény — nem szerfelett kemény, nem az atyát bünteti, mert az rendszeresen kiadja a költséget s a fiú elkölti. Ezt tudva óvatosabb lesz s ezután nem bizza fiára, hanem maga fizeti be. A retorok és poeták „theológiáját” tanítja. Deák kapuórt állít, a kapu kulcsa nála áll éjjel is. Az esküdtszék elnöke, ő ad engedélyt, hogy esküdtszék alatt valaki távol lehessen a kollégiumból. Ő az ügyek előadója. *A törvényszék tekintélyét sértőt bebörtönöz-
tetheti.* A határozatot kihirdetés előtt a rektorhoz viszi. Az ítélet végrehajtását felügyeli, a pénzbüntetéseket felszedi. Ha az illető nem fizet, megzálogolja. Ha nem váltja ki, eladhatja. Ítélet kihirdetésére meg nem jelenőt a közérővezetővel megfogatja, vason tömlöcbe viteti. A megfeddést az esküdtszék előtt végzi. Az alosztályúak lealázása a köztanító, főnök és exactor előtt történik. Az erkölcsi kötelezvény alá vetésnél a kötelezvényt ő diktálja s ő veti egybe az eredetivel. In facta delicti tömlöcbe vethet bárkit. Ezek a teendői a törvényben nem rendszerbe szedve, hanem szerkesztét szórva foglaltatnak.

Az 1845. évi törvény a főnökre vonatkozólag a következő eltéréseket mutatja:

1. Nem az ifjúság választja, nem az igazgatóság nevezi ki, hanem az igazgatóság előterjesztésére az E. K. Tanács.
2. Bebörtönzési joga megszűnik. 3. A törvény nem ismervén a zálogolást, megszűnik zálogolási joga is. 4. Az iskolai díjak és jövedelmek számadásánál előírja az „ellennyugtatókönyvet”, aztán a „véletlen” számadásvizsgálatot s kifejezetten rendeli, hogy az iskolai év végén számadást kell felterjesztenie az igazgatóság útján.

Az előbbi törvénytől eltérően ez a főnök hivatali helyzetét, teendőit a 44. §. b) pontjában szabatosan határozza meg: a főnök, mint az iskola bennlakó előjárója és felügyelője, fel-

vigyáz a csendre, rendre, a hivatalosak kötelességeinek miképp teljesítésére, éjjeken gyakorta szobavizsgálatokat tart, a maga által bármikor is észrevett, vagy neki bejelentett hibákat illető helyére terjeszti, a büntetések végrehajtását számba tartja, mire az esküdteket sorban kirendeli, szükség esetében kellő segítséget is rendelve, a hetes esküdteket, a hetes templomgyakorlókat, prédikálókat, szónoklókat, könyörgőket, énekvezetőket szokott sorja szerint kirendeli". A c) pont szerint az iskola legelső tagja s belső állomásra a többiek feletti igénye van. Az esküdtszéknek elnöke.

Az 1871. évi törvény 110. §-a szabatosan körülírja teendőit: őrködni az iskolai csend, rend felett, ellenőrizni az ellenőrt, gazdát, szobagazdákat; éjjel-nappal gyakran megvizsgálni a „lakszobákat”; a büntetéseket bejegyezni, a végrehajtást ellenőrizni; templomjárókat, könyörgőket, szónokokat, prédikálókat kirendelni; kapuzárást, nyitást felügyelni; iskolai jövedelmeket kezelni, — az 1864-ben kiadott utasítás szerint. Az esküdtszék elnöke s ilyen minőségében ő is esküt tesz az igazgatóság és ifjúság jelenlétében.

Az 1880/81-ik évi rendszabályok semmi újat nem tartalmaznak.

Az 1885. évi törvény az eddigi teendői közé sorolja a leltár ellenőrzését, ösztöndíjak és szolgafizetések, temetési díjakból és legációkból befolyó divízió kiosztását. Ez az ő hatáskörébe tartozott eddig is a gyakorlatban, de a törvények nem sorolták fel. Az iskola orgonájára és harmoniájára felelősség mellett felügyelni.

Az 1896. évi törvények a bennlakásra vonatkozó rész II. szakaszában 6 pontban sorolja fel teendőit. A főnököt az E. K. T. nevezi ki egy évre. Más hivatalt nem viselhet. Előírja állandóan az iskolában benntartózkodást. Vizsgálatai alkalmával szerzett észrevételeiről jegyzőkönyvet vezet, beteg tanulókról külön. Ügyel, hogy meghatározott napokon és sorrendben a tanulók fürdőbe menjenek, miről szintén külön jegyzőkönyvet vezet. Ügyel az iskola épületére, bútorzatára, felszerelésére, kisebb romlásokat megigazítat; gondja van a hivatalos nyomtatványokra, könyvekre, fűtésre, világításra. Beszedi és elszámolja az iskolai díjakat. Hivatali ideje 10 hónap. Ezalatt a városról nem távozhat el.

3. fejezet.

Az esküdtszék.

Az iskolai életnek a maitól eltérő egyik legjellemzőbb vonása: a *bennlakás autonómiája*. Ezt az autonómiát lehet támadni, aminthogy támadták is sokan és ismételten, de mégis a protestáns nevelés egyik fényoldala. Ha szembeállítjuk a szerzetesrendek konviktusaival is szemináriumaival, melyek feltétlen engedelmesseget kívánnak s a külvilágtól tökéletesen elzárt életet élnek, azonnal szembeötlik a nagy különbség. A kollégium diáksága alkotmányos kis államocskát képezett. Saját magok közül választott tisztviselőik alatt saját magok alkotta törvények szerint igazgatták magukat s így készültek elő a társadalmi életben és közügyekben való részvételre. Vanak ennek az iskolai életnek is hátrányos oldalai. Minden energiájukat ebben a diáki társaságban élték ki, ami pedig néha-néha túlságosan nyers és faragatlan formákban történt. Társadalmi műveltséget, az illendőség konvencionális formáit nehezebben tudják elsajátítani. A társadalomban embertársaikkal való érintkezésük öntudatosabb, gerincesebb, ha talán nyersebb és faragatlanabb is.

A régi és a mai diákélet közötti eltérés egyik legkiütközőbb vonása: az *esküdtszék* intézménye. A diáki társaság széleskörű autonómiájából sarjadt. Itélkező fórum volt a diákok között előálló perlekedések és a diákok mindenféle kihágásai és mulasztásai felett. Ami ma szinte érthetetlen és mosolyt keltő, még a diákok leckemulasztásait is a publikum bírálta el s büntette vagy igazolta. Kezdetben az egész diáki társaság volt ez a törvénykező fórum, de idők folyamán kitünt, hogy a diáki testület, mint ilyen a maga egészében nem alkalmas, mert a felelősség igen megoszlik. A megoszlott felelősség pedig nem felelősség. Baj és kihágás esetén nincs kit felelősségre vonni. Ezért létesült a 18. század második felében az esküdtszék. Természetesen ugyanaz a baj, ami előállott régebben az egész cétus ítélkezése idején, előállhatott amint látni fogjuk, hogy tényleg elő is állott, a választott esküdtek törvénykezésénél is. Az esküdtszék értékes szerv, de csak felnőtt és erkölcsileg sui juris emberek között. Olyan korban, mikor az ifjú még az ösztönök és indulatok uralma alatt él, melyeken nem tud győzedelmeskedni, mikor még idegen heteronom törvényeknek és parancsoknak engedelmeskedik, mikor még nem jutott saját erkölcsi öntudata, erkölcsi autonómiájának, öntörvényhozásának uralma alá, olyan kényes fegyver, mert minden jótakarás mellett is visszafelé sülhet el. Serdülő korban, a második, szellemi-

erkölcsi megszületés korában távolról szeretettel figyelő és csak szükség esetén jóakarattal beleavatkozó vezetés mellett értékes intézmény lehet, amint 150 éves élete mutatja. De szeretetlenség, meg nem értés káros eredményeket szülhet. Az ifjúság igen korai, éretlen időszakában fegyelmezetlenségre vezet s korlátlan kihágásokra. Az esküdtszék örködött a maga autonóm jogkörében a deáki társaság jó hírneve és becsülete felett. Van rá példa elég, hogy az esküdtszéktől kiszabott büntetést felebezés esetén az „igazgatói szék”, vagy a konzisztórium enyhítette. Persze az ellenkezőre is — még több. A főnöktől, mint elnöktől, az esküdtszék tagjainak erkölcsi érzésétől és lelkiismeretétől függött minden. Az erkölcsi érzés fejlettsége pedig a diákság életkorától is. Mikor a diákság magasabb életkorban jutott a nyilvános leckék hallgatására, több volt a biztosíték, hogy az esküdtszék helyes elvek szerint működik. Minél fiatalabb, éretlenebb korú a deákság, annál nagyobb a veszély, hogy az esküdtszék nem töltheti be hivatását. Idők folyamán nem egyszer emelkedik ellene az a vád, hogy az esküdtszék nem annyira vádol és ítélkezik, mint inkább védelmezi, takargatja a hibát és menti a delinkvenst, „miáltal az ifjúságnak mintegy a hibázásra és rendetlenségre kedvező alkalmat szolgáltat”, mondja 1843 novemberében az igazgatóság. Ezt az elfajzást a főkonzisztórium már 1820-ban észrevette, mikor Molnos rektor javaslatára tagjainak választását kivette az ifjúság kezéből s magának tartotta fenn. Ez intézkedésnek nem lehet más oka, csupán az, hogy az esküdtek nem voltak a rend és iskolai törvényeknek hű és megbízható őrei; olyan ügyekben kellett nem ritkán ítélkezniök, melyek elkövetésében esetleg maguk is részesek voltak s olyan társaik felett, akikkel együtt veszedelmeztették az iskola erkölcsét és fegyelmét. Könnyen el lehet képzelni, hogy minő ítéleteket hozhattak ilyen esetekben, ha kissé álmosabb és lazább volt a lelkiismeretök. Az új idők hozta intézmények keretébe aztán már többé nem volt beilleszthető. A vezetőség saját tapasztalata csak erősítette az állami iskolalátogatók azon kívánságát, hogy az iskolai rendnek ezt a szervét törölni kell. Az 1883/84. évi értesítő (44. l.) örömmel állapítja meg, hogy az esküdtszékek száma még sohasem volt oly kevés, mint a lefolyt évben. Jele annak, hogy az iskolai magatartás tekintetében kedvezőbb idők következtek. A fegyelmezés átment a tanári karra. Az intézmény megszűnt. Az 1896. évi törvények már nem ismerik.

Az esküdtszék legelső csiráját 1764 szept. 9-én találom (Fasc. V. 309.). Agh István rektor az anyanyelv elharapózott használata ellen egy 5 pontból álló szigorú rendeletet ad ki. A rendeletből úgy látszik, hogy a szobafőnökök nem üldözték

kellő figyelemmel és éberséggel a magyar szót, nem hallották meg, vagy legalább nem jelentették a magyarul beszélőket. A rendelet 4. pontja így szól: a primariusok közül tétessék 12 esküdt, kiknek különös teendője a rendetlen testvérek rendezés szoktatása, amiért is a hanyag szobafőnököket tartsák figyelemmel, az anyanyelv tilalmában s más kihágásokban hanyag szobafőnököket a szeniornak jelentsék, valamint bármely más diáknak kihágásait is. Ebből a szövegből s a rendelet többi pontjainak tartalmából s kiadása körülményeiből látszik, hogy az esküdtek állítása tulajdonképen a latin kedvéért s a magyar nyelv ellen történt.

1770 febr. 3-án (Fasc. VI. 35.) a főnök a rektor utasítására összehívja a 12 első diákot és a következő esküt téteti le velük:

„Én... esköszöm az igaz és élő Istenre, a Jézus Krisztus atyjára, hogy amennyiben rajtam áll, éberem fogok örködni, hogy az iskolának minden polgára, különösen a tógás testvérek kihágásai megakadályoztassanak, vagy ha megtörténtek, megfenyíttessenek. Amit a törvényekkel és becsülettel ellenkezőnek tartok, szavakkal s minden módon megakadályozni törvényes hivatalnokokkal törekedni fogok. Isten engem úgy segítjen“.

A Fasc. szélén a főnök megjegyzése: *Constitutio primaria juratorum*. És így elmélkedik ez intézkedésen: Nem akarnám senkire ráerőszakolni a nálunk új gondolatot, de úgy tetszik nekem, rég meg kellett volna valósítani, mert 2 szem kevesebbet lát, mint 24. És a kihágások megakadályozására most nagyon okosan csinálták a törvényt. Akik majd a kihágások megakadályozására és a visszaélések megszüntetésére alkalmasabb módot találnak, adják elé, ki gátolná meg őket ebben? Úgy látszik, hogy voltak a társaságban, akiknek nem tetszett az újítás s ezeknek szólott az elmélkedés. Benczédi azt mondja, hogy ez a szervezés az ifjúságnak csaknem kitörő lázongása mellett történt. Nem ismerem Benczédi forrását. A Fasc. feljegyzője ez alkalommal az ismertetett elmélkedésén kívül csupán ennyit mond: „post brevem moram, amicis murmuribus impensam“ tették le az esküt. 12 esztendővel később 1782 jan. 19-én (Fasc. VI. 260—264.) feljegyzzi a szenior: a főconsistorium határozta, hogy ezután „illorum, qui hactenus candidatorum nomine inter nos veniebant, in locum duodecim jurati praeter senioresem et exactorem sufficerentur s esküvel köteleztessenek az egész ifjúság előtt az összes törvények megtartására és kihágások megjavítására.

Ezt a rendelkezést márc. 18-án végrehajtották. A repr. konzisztórium jelenlétében most az első alkalommal 18 tógás diák tette le az esküt. Felsorolja nevüket is. Közli szabályzatukat. Szomorú világot vet az állapotokra a szabályzat be-

vezető megokoló része. Az ifjúság napról-napra sülyed saját maga kárára, mások megbotránkozására. Ezért tetszett a főkurátornak, valamint a repr. konzisztóriumnak ennek orvosszerét megtalálni s gátat emelni, mellyel a társaság minden tagja a törvények korlátai közé tartatik. Ez az eszköz: kiválasztani 12 jóviseletű tanulót s esküvel kötelezni, hogy társaik szorgalma és erkölcse felett Istennek fogadott hittel örködjének. Kötelelességeik:

1. Örködni, hogy az egész ifjúság az összes törvényeket minden pontjukban megtartsa.
2. Aki azokat megsérti, illő büntetést kapjon.
3. A kihágásokat ne titkolják el, hanem jelentsék fel.
4. A rektor és professzorok jurisdictionját teljes engedelmességgel fogadják s másokkal is fogadtatják.
5. A tanárok, eklézsia tagjai és patronusokkal szemben sokan hálátlanok, ezek becsületét a vidéki patronusok előtt is mocskolják, méltatlan sérelmekkel illetik, befeketítik; ezek intéseit semmibe veszik. Az esküdtek tartás legszorosabb köteleységüknek az ilyen rágalmozókat kikutatni, feljelenteni, elhallgattatni s ha e bajt másképp orvosolni nem lehet, az ilyeneket a felsőbbek jóváhagyásával „a társaságból, mint rothadt tagokat kirekeszteni“.
6. A magán- és köztanítókat ellenőrizték, hogy szorgalmasan teljesítsék kötelelességeiket, nehogy a gyermekek az időt haszontalonnal töltsék.
7. A juratusok a társaság fénye, tüköre; ha maguk hibáznak, hivatásuktól megfosztatnak, vagy kétszeresen büntetnek.
8. A subordinatio kívánja, hogy ítéletöket, határozataikat, véleményeket a rektor és a tanárok elé terjesszék, akár fölebbezés útján, akár mert a jog és igazság sorrendje úgy kívánja, minősítés, megsemmisítés vagy jóváhagyás végett. És amit a főhatóság határoz, abba zúgolódás nélkül megnyugodjanak.

E szabályzat után közli az esküformát is.

Ezután tehát mindenféle peres-ügy áttétetett az esküdtek cétusához. Szombaton a publikum szokott ideje előtt, este 8 órakor minden ügyet letárgyaltak s a határozatokat és büntetéseket a kihágások ismertetésével együtt az egész ifjúság előtt kihirdették. Ez az esküdtszék első szabatos szervezése. A cél kitűzése, a szabályzatban a teendők megállapítása, a bevezető részben a lezüllött állapotok egyenes és bátor rajzolása Horváth Ferenc főgondnok erélyére és gondosságára mutatnak az elaggott és erélytelen igazgató mellett. Erre mutat az is, hogy a törvény bevezetése első helyen magát a főgondnokot nevezi meg. Az 1782. évi szept. 21-én Lázár professzor és Almási Ádám lelkész jelenlétében tartott publicumon 6 tógás diákot „candidálnak“ az esküdtségre s fel is esketik (Fasc. VI. 265.). 1792 dec. 5-én (Fasc. VII. 205.) kimondják, hogy a hűtlenség gyalázatába eső juratus zárassék ki a legátusok közül, köz-

hivatal viselésére nyilvánítottassék alkalmatlannak, egész iskolai pályáján a praesesi, collaboratori, stipendium nyeresi jogoktól fosztassék meg. Azt is kimondották, hogy aki az esküdszék ítéletét a büntetés mérséklésének, vagy megsemmisítésének reményében ugyane fórumhoz föllebbezi, kérését kellő indoklással írásban kell beadnia. Az 1783. évi konzisztórium határozta, hogy aki a jurátusok esküdszékétől ügyét, mert nincs megelégedve az ítélettel, a konzisztóriumhoz föllebbezi, ha ez az ítéletet helybenhagyja, a felebbező kétszeres büntetést fizet. (Fasc. VI. 279.)

Molnos igazgató 1820 szept.-ében (Fasc. X. 303.) előterjesztést tesz a seniorság, nemes secundaniabeli exactorság mellett az esküdtválasztás módjának megváltoztatására, hogy t. i. ne az ifjúság, hanem a konzisztórium válassza. Molnosnak meglehetett az oka, hogy ezt a javaslatát szükségesnek tartotta előterjeszteni. A főnök és a nemesi exactor eddigi választásán csak annyit változtatnak, hogy a cétus a felügyelő-gondnokok és tanárok jelenlétében jelölés után nem egyre, hanem 3-ra szavaz s ezek közül a konzisztórium nevez ki. De az esküdteket ezután nem a diákok választják, hanem a konzisztórium rendeli ki a következő módon: „Minthogy minden kollégiumi esküdtet úgy lehet nézni és tartani és valósággal úgy is tartja ezen főconsistorium, mint erkölcsök censorát, ennélfogva annak magának is jó erkölcsű ifjúnak kelletik lenni s a kinevező repr. cons. által is a kinevezendőnek tökéletesen jó erkölcsűnek kell esmérletni“. Ezért a szenior köteles havonként a megbüntetett diákokról jegyzéket vezetni s a hibák és büntetés nemét bejegyezve a rektornak beadni. Az igazgató a tanári kar elé terjeszti, ez megvizsgálja s jegyzőkönyvet vezet erről. Félév végén e jegyzék alapján a diákok *erkölcsből is jegyet kapnak*, prima, secunda és tertia classist. E határozatok a nemes secundania publicus tagjaira is vonatkoznak. Ha az esküdszéken üresedés van, a betöltés a konzisztórium dolga a tanári kar által a jegyekkel együtt felterjesztett kimutatás alapján azok közül, akik az erkölcsökben első classist kaptak. Az erkölcsből való érdemjegyadást a kormány is sürgette. Az esküdszék hatásköre arra is kiterjedt, hogy a diákoknak a tanárokkal szemben való illetlen és nevetlen viselkedését ellenőrizze. 1812 szept. 17-én (Fasc. IX. 409.) az esküdszéken azt tárgyalják, hogy némely diákok nemcsak saját szobájukban, hanem közhelyeken is, t. i. precesen s különösen Márkos prof. előadásain „valde difformes excessus patrare, Clar. Professorem (quod tamen est inhumanum) deludere ac contristare“ azért az esküdszék komolyan inti az összes theologiai hallgatókat, hogy aki jövőben ilyen illetlen és a jó erkölcsökkel ellenkező

módon viselkedik, s magaviseletével botrányt okoz, börtönnel, vagy frekventációval fogja büntetni.

Az 1839. évi iskolai törvények *juridica administratio c.* alatt tárgyalják az esküdtszék kérdését. Az ifjúság első törvény-széke az esküdtek széke (*forum juratorale*). Tagjai: főnök, díj-szedő, jegyző, 12 esküdt. Érvényes ítélethozatalra 7 bíró jelenléte szükséges. Ezek „magányos hibáikért” ennek, hivatalos vétségeikért az *inspector curatorale* fórumnak hatáskörébe tartoznak. Ülés hetenként kétszer, csütörtökön és vasárnap reggeli templom után tartatik. Folyama alatt mindenki köteles a kollégiumban tartózkodni, hogy mint vádlott, vagy tanu idézésre megjelenhessék (4 p kr bünt.). Aki másodszor meg nem jelenik, büntetése 12 órai áristom kenyéren és vizen, harmadik esetben semlegesnek alázás, kiutasítás. Az alosztályiak „külön” tanítóikkal kötelesek megjelenni s meg nem jelenésükért tanítóik büntettetnek. Előadó a főnök. Az illetőt kihallgatják, de a perlekedés „a legrövidebb úton” folyjon le. Ennek a rendelkezésnek az a magyarázata, hogy a gubernium leiratban figyelmeztette a főhatóságot, hogy a diáki peres eljárásnak kerülnie kell a nagyképüsködő formálításokat, hosszú kihallgatásokat és jegyzőkönyveket. Az ellenszegülőt, a „törvényszék tekintetét” sértőt a főnök megint, másodszor tömlöcbe vetik. Felosztályu hamistanu büntetése 24 órai áristom és erkölcsi kötelezvényadás, másodszor semlegesnek alázás, harmadszor kicsapás. A klasszistáé: először 6 korbács, másodszor 12, harmadszor utolsónak leszállítás, negyedszer kicsapás. A hamistanuzásra rábíró felosztályu büntetése először semlegesnek alázás, másodszor elutasítás. Ítélet csak a rektor *lektázása* után hirdethető ki. Ha az elítélt megnyugszik, azonnal végrehajtandó. Ha nem, a kihirdetés után 24 órán belül felebbezni köteles, 10 krral kiváltván az ítéletet. A 30 kr-on felüli büntetést, tömlöcöt, lealázást, erkölcsi kötelezvényadást, elutasítást, kicsapást kimondó ítéletek „birodalmon belül” felbocsáthatók, a többiek csak „birodalmon kívül”. A *deliberatumot* a főnök kihirdetés előtt a rektorhoz leviszi, aki azt lektázza, *de nem változtathatja*, hanem újratárgyalás végett visszaadja; a „maga elnöksége alatt” tartandó esküdtszék által változtatást tehet. Az esküdtszék felebbezési fóruma „*az igazgatói szék*” (*insp. curatorale forum*), melynek elnöke valamelyik *insp. curator*, többek jelenlétében a hivatalában idősebb. Birák a professzorok, jegyző a rektor. A lealázás és kicsapás esetei „birodalmon belül” a repr. konzisztórium elébe felbocsáttatnak. A törvény az ifjúságot testületnek nem ismeri el, azért kérelmet az ifjúság neve és előljárói aláírása alatt nem adhat be, hanem csak egyesek saját aláírásukkal az esküdtszéknek, amely az igazgatói szék,

ez pedig a konzisztórium elé terjeszti. Mind az esküdtszék, mind az igazgatói szék jegyzőkönyvet vezet. Előbbié címe: *Büntetések közjegyzőkönyve*. Ebben minden felosztályúnak van egy üres lapja, melyre iskolai állapotát, minden hibáját a büntetéssel együtt bevezetik s ez minden klasszifikáció alkalmával „szoros tekintetbe” vétetik. Akik év végén „tisztát tudnak neveik után mutatni”, tanuláskor által nyert praemiumon kívül „nevezetes praemiumot” kapnak. Hasonló módon vezetik a köztanítók a klasszistákét. A pénzbüntetés felszedője a főnök. Ha felszólítására valaki nem akar fizetni, egy esküdt által 3 nap alatti fizetésre felszólítja. Ha az alatt sem fizet, egy esküdttel és a közérővezetővel megzálogolja, a zálognak 8 nap alatti kiváltására megint s ha akkor sem fizet, a zálogot eladja. A nagyobb pénzbüntetések az illető beneficiumaiból s praemiumaiból levonatnak; ha ilyen nincs, vizsgálatra addig nem bocsátatik, vagy testimoniuma addig ki nem adatik, míg ki nem fizeti.

Az 1845. évi törvények fenntartották ugyan az esküdtszéket, de lényeges módosításokat eszközöltek rajta, melyeknek két jellemző vonása az, hogy az ifjúság autonómiájának körét szűkítik s az igazgatóság hatáskörébe utalnak sok olyan kérdést, melyek addig az esküdtszék elébe tartoztak; második, hogy a pénzbüntetések eddigi rendszertelen zagyvaságába rendszert hoznak be, midőn azokat nem egyes esetekre szabva, hanem három fokozatban állapítja meg. Ez a törvény a főnök bebörtönzési jogát megszünteti. Ülés ideje, mint eddig, de rendkívüli esetekben a szükség szerint s még szünnapokon is. Nyári szüneteken egyenesen az igazgatóság ítél. Más szüneteken, ha nincs jelen 7 tag, az igazgató rendel helyetteseket. A felelősségi fórum nem az igazgatói szék, hanem az igazgatóság. Az igazgató az ítéleteket megvizsgálja s az erkölcsi vétségeket s olyan eseteket, melyekre nincsenek külön büntetések alkalmazva, hanem a fokozati büntetések alkalmazandók, egyenruhából való kirekesztést, továbbá felelősségeket az igazgatóság elé, III. fokú büntetést kívánó esetekben az E. K. T. elé terjeszti. Az ítélet kiváltása a vádlott által feleslegessé vált, de igazgató rendelkezésére díj nélkül kiadandó. Leckéken, könyvvizsgálatokon, próbapédikáláson, szónoklatokon hiányzókat a professzor jegyzi fel s „minden további kérdés és mentegetődés, vagy határozat kirekesztésével” (eddig az esküdtszék tárgyalta!) a büntetés azonnal felveendő. Ellenszegülés, botrány, hivatali kötelesség elleni vétség, köz- és magántanítók hanyagsága, tettenkapáskor bebörtönzés, iskolai hatóságnak fogva átadás eseteiben egyenesen az igazgatóság ítél, idegeneknek tartozás és kártétel esetében is.

A büntetések három fokozatúak: I. Megfedés, 2 kr.-tól 1 frtig; II. 1 frttól 2 frtig, 7—48 órai elzárás, iskolai hivatalból és jövedelemből kirekesztés; III. erkölcsi kötelezvényadás, egyenruhásságból kirekesztés, elútasítás, kicsapás.

Elzárással kenyér és víz mellett bőjt rendelhető. Hivataloskodó ellen a büntetési fok magasabb neme alkalmazandó. Ez a törvény előírja a kötelezvény szövegét. Börtönbe pipát, tankönyveken kívül egyéb olvasmányt, íróeszközt, hangszert bevinni tilos. Hamistanuságért másod- és harmadfoku büntetés jár. Erkölcsi vétségért egy évben kétszer büntetett egy évig legációba nem mehet. Mulasztási és rendszegési hibák többszöri ismétlés esetén erkölcsi vétségeknek tekintetnek s úgy büntettetnek. Tanításban s hivatalában hanyag köztanító az igazgatóság által kitételik, magántanító tanítványát veszti. Erkölcsi kötelezvényadás után bármely erkölcsi vétség azonnali kiutasítást von maga után. Aki fogva adatik az iskolai hatóság kezébe, az ügye elintézéséig őrizet alatt bezárva marad.

Az az irány, mely az ifjúság régi autonómikus jogait már az előbbi törvényben szűkíteni próbálja, még jobban érvényesül az 1871. évi törvényben. Eszerint az esküdtszék tagjainak választását az igazgató vezeti s a választott 16 közül 8-at az igazgatóság nevez ki. A főnök-elnök távollétében az esküdtszék választ helyettesít s jegyzőt is. Érvényes határozathozatalra 4 tag jelenléte szükséges. Ülés csak csütörtökön d. e. tartatik. Nyári szüneten minden ügyben közvetlenül az igazgatóság ítél. Legfeltűnőbb vonása az esküdtszék hatáskörének szabatos körülírása. Mint első bíróság ítél: a) a tanulók egymásközti „magánjogi ügyekben és személyes bántalmaikban; b) iskolán kívül állók ellen elkövetett erkölcsi vétségekben; c) az igazgatóság által odaútasított más tárgyak felett. Az előleges nyomozást az igazgató rendeli el. A felebbezést az ítélet ellen *azonnal* köteles bejelenteni. A jegyzőkönyv felterjesztendő az igazgatóhoz, ki a II. fokú határozatokat az igazgatóság s a III. fokúakat ennek útján az E. K. T. elé terjeszti. Az igazgatóság felebbezés esetén mint másodbíróság ítél. A büntetések rendszere ugyanez, de mértéke más, kevesebb. I. fokúak: igazgató, vagy igazgatóság által megfedés, 10 kr.—1 frt, 3 órai elzárás; II. fokúak: 1—2 frt, 5—24 órai elzárás, hivataltól és jövedelemtől megfosztás; III. fokúak: erkölcsi kötelezvényadás, kiutasítás, kicsapás. Mulasztási és rendszegési hibák is többszöri ismétlés esetén II—III. fokozat alá esnek. Ilyen büntetés esetében az igazgató értesíti a szülőket. Az elzárt pipát nem vihet magával, látogatókat nem fogadhat. Az alosztályúak a magán- és köztanítók, főnök, ellenőr, gazda hatósága alá tartoznak, de erkölcsi vétségek esetében az esküdtszék és igazgatóság ítél felettük is.

Nem tudom, ki a szerzője ennek a törvénynek, de úgy ítélem meg, hogy iskolázott jogászelve terméke. Talán a Mikóé.

Az 1880/81. évi törvények szerint a büntetések rendszere a régi, csupán az elsőfokú elzárás ideje redukálódik 5 órától 3-ra. A büntetések fokozása az iskolai évek kezdetétől számítatik. Az eljárás, ha az illető nem felebbez, azonnal végrehajtatik, a pénzbüntetés 8 nap alatt felhajtatik. Minden olyan vétség, melyről a törvényben nincs említés, fokozatos büntetés alá esik. Egyebekben egyezik az előbbi törvénnyel.

Az 1885. évi törvények még tovább mentek a megkezdett irányban. Ebben az esküdtszék tagjait (8) nem az ifjúság választja, hanem az igazgatóság nevezi ki. Hatósága alá eső ügyek: a felosztályú tanulók minden törvénybe ütköző hibája és vétsége, melyek nyomozását s netalán megbüntetését „*az igazgatóság esetről-esetre magának fenn nem tartja*“. A nagyobb sérelmek és kihágások a főnöknek jelentendők, aki azt az igazgatónak azonnal bejelentvén, az el fogja rendelni az előzetes nyomozást. A büntetések rendszere azonos, de enyhébbek. A II. fokozatúak közt 5—24 óra helyett 5—12 órai elzárás van, a III. fokozaton a kiutasítás és kicsapás helyett kizárás, amely — ez már a közben meghozott középiskolai törvényhez való alkalmazkodás — lehet intézetünkből és az összes hazai iskolákból. De téves a törvénynek az az intézkedése, hogy a határozatot mindkét esetben fel kell terjeszteni a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Az eljárás — ha az illető nem felebbez — azonnal megtörténik, a pénzbüntetés 8 nap alatt felhajtatik.

Az 1896. évi törvények *az esküdtszéket nem ismerik* Az igazságszolgáltatást „fegyelmi ügyek“ c. alatt tárgyalják. A *pénzbüntetés megszűnt*. Büntetések ezek: megintés, illetőleg dorgálás az illető tanár által, szigorú feddés az osztályfőnök által, az osztály előtt való nyilvános megdorgálás, igazgató elé idézés, igazgatóság elé idézés azzal a figyelmeztetéssel, hogy nem javulás esetén kizáratik, kizárás az intézetből az igazgatóság ajánlatára E. K. Tanács által, vagy a helybeli középiskolákból; végül félreismerhetetlen erkölcsi romlottság esetén kizárás az ország összes iskoláiból E. K. Tanács ajánlatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter által. Mindjárt első ízben az igazgató élesebb feddése elé útasítandók: házi dolgozatok elkészítésének elmulasztása, kávéházak, nyilvános mulatóhelyek látogatása, kártya s bármiféle szerencsejáték, rossz jellemre mutató cselekedet, nyilvános botrányokozás. A szigorúbb büntetés az osztálykönyvbe s a bizonyítványba bevezetendő. Igazgatóság előtti megdorgálás esetén a javadalmat elveszti a tanuló.

4. fejezet.

Internátusi élet.

Az internátus rendjére vonatkozólag az 1676. évi legelső rendszabályokban „Szobák változtatása” címen egy fejezet van, mely előírja, hogy a szobákat önkényűleg változtatni nem szabad, aki 1 hónapot és 3 napot a maga ügyében távol van, elveszti szobáját, bútort, felszerelést egyik szobából a másikba átvinni nem szabad, a kártevő a kárt megtéríteni köteles és beköltözés előtt a bútort és felszerelést leltár szerint kell számbavenni. A legelső rendtartás az internátus hivatalnokai közül csak a főnök, az exaktor és az ökonómus tisztjét ismeri, az internátus rendjével részletesen nem foglalkozik. A kollégium csupán lakást adott. Minden egyébről, ágyak, ágynemű, vizesedények, személtáda, székek, fűtés, világítás stb. maguknak kellett gondoskodniok. Csupán egy nagy asztal volt a szobában, melyet mensa publicának neveztek. Ruháiknak, fehérneműiknek s egyéb holmijaiknak tartására nem voltak szekrények. Ládákba gyömöszöltek bele mindent, jó darab ideig még ételneműiket is, esetleg a szalmazsák alá, kitől ahogy lehetett. Felvevő téli ruháikat nem volt hová tenni. Mit csináljanak? Szegeket vertek a falba s ezzel rongálták a falakat, leverték a meszelést. Az igazgató kisedette. De a konzisztórium látván az elkerülhetetlen szükséget, 1803 jan. 2-án állandó nagy szegeket veret a falba, hogy a tanulók által készítendő, vagy beszerzendő fogasokat ezekre akasszák s ha a fogasokat elviszik, ezek akkor is ott maradjanak. A tanulók beosztása a szobákba az igazgató teendője volt. De megtörtént, hogy egyesek egész iskolai pályájukon nem jutottak jobb szobákba s azokban jobb helyekhez. Pedig viselték az iskolai kötelességeket, vagy mint primariusok és klasszispreceptorok működtek. 1834 szeptemberében a tógás ifjúság nevében Kozma Ferenc szenior, Bartók Sámuel, Fúzi Sámuel, Kriza János, Farkas József és Koncz György esküdtek a Főtanácshoz egy 5 pontból álló kérést terjesztenek be. Tárgyunkra e kérésből csak az tartozik, hogy a szobák kiosztásánál történő igazságtalanságokat panaszolják el. A zsinat igazat ad nekik. Úgy szabályozza a dolgot, hogy mindenki érdemeinek, iskolai korának és elsőbbségének, különösen az idősebbeknél, elég legyen téve.

A szobák élén állanak a *szobafőnökök* (hospes). Körmöczi rektor 1807 szept. elején (Fasc. IX. 102. és 298.) egy szabályzatot ad ki a benlakási rendre s a szobafőnök kötelességeire vonatkozólag következő pontokkal:

1. A régi szobagazda köteles a károkat megigazíttatni s a szobát hiány nélkül átadni.

2. A szobafőnökre vonatkozó törvényeket és szabályokat fel kell olvasni és kihirdetni.

3. A szobafőnökök, ha nem esküdtek is, helyük és hivataluk elvesztése mellett kötelesek a kihágásokat megszüntetni, a magyar beszédet eltiltani, a kihágásokat feljelenteni, különben kétszeres a büntetésük.

4. A kemencéket rendben kell tartani.

5. A folyósón a mosdóvizet kiönteni tilos; a tógások, szekundánusok először 102 drt fizetnek, másodszor kétannyit, harmadszor tömlőc a büntetés; az alsóbb osztályosoknak először 15 pálca, másodszor 30, harmadszor karcser.

6. A padozatot vízzel leönteni — 6 dr.

7. Aki egy héten háromszor magyarul beszél, a havi és általános osztalékból nem kap, másodízben kétszeres a büntetése s egy hellyel a szobában degradáltatik.

8. Az ablakok alsó szárnyait kinyitni 1 frt büntetés mellett tilos.

9. A kiszabott büntetést a következő publikumig ki kell fizetni, különben megzálogoltatik s az csak kétszeres áron váltható vissza.

10. A kenyér árát és a fa díját a következő publikumig ki kell fizetni.

11. A kapuban állani 25 dr büntetés mellett tilos.

Hogy a kémények nem kellő takarításából minő bajok származhattak, arra nézve elmondok egy esetet.

1773 jan. 8-ról Homoródkarácsonfalvi Mihály Pál szenior (Fasc. VI. 78.) egy kéménygyulást ír le, amely károkat és az iskolában nagy ribilliót okozott. Este, mikor a diákság már aludott, egy kémény kigyuladt s már magasan csapott fel belőle a láng. Nagy tumultus lett nemsokára az iskolában, aztán a városban. A nép s a katonaság a magyar-utcai kapúhoz rohan, dühösen rázza, döngeti, veri botokkal, fejszével, karddal, de a kapú nem nyílt ki. Az ökonómus ugyanis a kulcsokat valahová eltette, zavarában nem találta meg s ijedtében valahová elbujt s a kapút nem lehetett felnyitni. Akkor a tömeg a hátulsó kapúhoz rohant, amely engedett az ütéseknek s kinyílt. Bero-hannak dühösen a katonák, más vallású polgárok, az iskola ad arma-t kiált s rettenetes rombolást végeztek. Nagy Istvánt, a szeniort, megsebzik a fején, azután két tógással együtt véresen az őrségre viszik, menet közben összeverik őket, az éjszakát ott töltik. Másnap szabadulnak ki az előljáróság közbelépésére a fogságból. A szenior, kivel az eset történt, elmulasztotta feljegyezni, könnyen érthető, hogy miért. Utódja azonban feljegyezte, mint mondja, azért, hogy tudja meg a jövő nemzedék, minő változó fordulatok között hanyódott ez az iskola kezdetétől fogva; részben pedig azért, hogy a hivatalosak merítsenek tanulságot belőle, hogy teendőiket ne hanyagolják el,

hanem buzgón teljesítsék. Az ugyanazon évi jan. 16. Főtanács méltatlankodva állapítja meg, hogy ez alkalommal nemes kollégiumunk nemzeti szabadsága némely magistratuálisoktól s más városi rendektől megsértetett, mely sérelmet a Főkonz. nem szenvedhet el s megbizsa a püspököt, hogy a guberniummal vizsgálta meg az ügyet s szerezzen elégtételt.

1810 szeptemberében Körmöczi igazgató az esküdteknek azt a határozatát hagyja jóvá (Fasc. IX. 299.): Minthogy mendicánsok, akik eddig a tantermeket takarították, azokban tüzet csináltak és más közmunkákat végeztek, már nincsenek, a földszinten és két emeleten *praevigilek* kötelesek a folyósókat és lépcsőket hetenként kétszer, csütörtökön és vasárnap rendre a szobaszolgákkal kisépenni. A szobafőnökök kötelesek rendre *portariusokat* állítani, kik a tantermekben tüzet csinálnak, a kályhákat tisztítják, a hamut kiviszik. Szombaton, mikor az ökonómiát átadják, s a károkat számbaveszik, a juratusok kötelessége megállapítani, hogy mely szobákból lesznek a jövő hét portariusai s átadni őket az ökonómusnak. A famulusok azonban nem teljesítették elég lelkiismeretesen a kötelességeiket, a szemét a folyósókon és szobákban halomra gyűlt s ezért 1818 szept. elején (Fasc. X. 284.) szervezték a *praeses famulorum*-ot. Ennek kötelessége hetenként legalább kétszer, csütörtökön és vasárnap, a folyósókat megvizsgálni, hogy kitakarították-e, a szemetet elvitték-e, vagy a fűstházba dobták-e. A szolgát a szobafőnök tudtával és engedélyével az ökonómus által kötelességére szoríthatta, a nem engedelmeskedőket a szeniornak jelenthette. Mikor a többi szolgák munkára mentek, ő nem volt köteles menni, hanem a többieket sürgethette. A pátrónusokhoz azzal a tógással mehetett, akivel akart, kivéve a pünkösztöt, mikor a kollégium famulusa első jogosult Abrudbányára menni.

1819 szeptemberében (Fasc. X. 326.) 13 terjedelmes pontból álló utasítás készül számukra. Lényeges tartalma ez: a lakók tartoznak neki engedelmeskedni, a diákok egy divízió, a szekundánusok 12 dr terhe mellett. Közmunkát (szoba- és kályhatakarítás, favágás) nem végez, de köteles gondoskodni fáról, felvágásáról, vizes kancsóról, szeméthordó kosárról; gondot viselni az ajtók záró rúdja, reteszeire, kályhákra, ablakokra, fogasokra (*cura clavorum dentalium*), az okozott károk megtérítésére; a szobát leltár mellett veszi és adja át a szeniornak s 2 esküdtnak; a szoba padlóját mérsékelten öntözteti, naponként takaríttatja, a szemetet elviteti, a kályhát hetenként kétszer kitakaríttatja a legügyesebb gyermek által. A takarítók a *mendikánsok*, a nemesekéi is s minthogy a városi gyermekek is szemeteznek, a díj $\frac{1}{3}$ -át, vagy $\frac{1}{2}$ részét ők is fizessék. Kötelessége a hazai nyelven való beszélgetést aka-

dályozni, a dohányzást semmi szín alatt nem tűrni, az engedetlenkedőket a főnöknek, ellenőrnek jelenteni. Ha extraneusoknak a dohányzást megengedi, 1 frt büntetést fizet. A beszélgetést, „a hallgatag Múzsák ellenségeit“, lármát, kacagást, zajongást, trágár, léha és haszontalan beszédeket szigorúan eltiltja. A lakók közötti béke és egyetértés megzavaróját jelenti. Ha magok rendetlenkednek, kihágást követnek el, kettős büntetést szenvednek. Gondoskodnak a szobájuk előtti folyósórészlet tisztántartásáról, vizelet, mosdótálak oda ne öntessenek ki, szalma az ágyakból folyósókon, udvaron szét ne szórassék. Ezért a szobák rendre *éjjeli őröket* állítanak. Meg kell említenem, mert hozzátartozik a kor és a diákélet ismeretéhez, hogy az éjjeli őrk állítása miért volt különösen szükséges. Az épület két emeletes, az árnyékszék messze, hátul az udvar végén. Nem voltak fedett folyósók, egy elég hosszú udvaron kellett végig menni, sárban, esőben, viharban. Ha egy gyermeknek, vagy diáknak éjjel sietős volt a dolga, bizony sokszor megtörtént a baj s ott maradt a nyoma a folyósónak valamely zúgában, vagy egy ajtó sarkában. Ezt a diáknyelv a vigilekkel vonatkozásban úgy fejezte ki: Eredj, pakkod érkezett az éjjel! Különbséget is tettek: nagy pakk és kicsi pakk között. Ezért volt *éjjeli őrség* kétféle: egyik a *kapúőr*, kinek feladata volt a kapúzárás után bejövők és kimenők ellenőrzése, feljegyzése és bejelentése; másik a *folyósói őrk*, akik a folyósók éjjeli tisztaságára ügyeltek. Végül a szobafőnök kötelessége volt a lefekvés és felkelés idejét megtartatni, ügyelni, hogy leckéikre elkészüljenek, az órákra rendszeren eljárjanak, az órák idején a városban és elővárosokban ne csavarogjanak.

A bennlakás belső rendjének egyik őrzője és fenntartója volt az *oeconomus* iskolagazda. Már az 1676. évi szabályokban benne van, hogy e hivatal hétről hétre változott a diákok között. Nála állott a kapukulcs, mindig benn kellett lennie az iskolában s hivatali ideje alatt csak egyszer mehetett ki elháríthatatlan szükség esetén, de csak akkor, ha maga helyett valakit állított. Ha az egész ifjúság kivonult pl. temetésre, vagy üdülés végett a zöldbé, akkor is otthon maradt őrködni, nehogy valami kár történjék, amiért felelős volt kártérítéssel. Gondja volt az órára, csengettyűvel jelezte az órára, templomba, prescesre menésre, felkelésre, lefekvésre az időt. Éjjel is őrködött s szoros kötelessége volt lelkiismeretesen feljegyezni az engedéllyel, vagy anélkül künnhálókat. Voltak közöttük olyanok, akik lelkiismeretlenül teljesítették kötelességeiket s ezért károk és rongálások történtek, amelyek számbavétel és helyreállítás nélkül hétről hétre átszállottak egyikről a másikra s idővel mind nagyobbodtak és szaporodtak, melyeket aztán a cétus

pénztárából kellett helyreállítani. Ezért 1794 áprilisában határozták, hogy a kapukat, ajtókat, ablakokat, tantermek padjait előbb helyre kell állítani s csak azután lehet átadni az ökonómiát a következőnek. Ha pedig azon rövid idő alatt helyre nem állíthatók, a főnök engedélyével a tisztség átadható ugyan, de azzal, hogy ha a következő alatt helyre nem állította, azután megint ő következik ökonómusnak. 1820 márciusában fel van jegyezve (Fasc. X. 354.) az a határozat, hogy ezután a vigilek költik fel reggel az ökonómust csengetéskor.

Az 1839—40. évi törvénykönyv „*ökonómiai adminisztráció*“ c. alatt tárgyalja a rend, tisztaság, karbantartás kérdéseit, fűtést, kéményseprést, világítást, felkelést, mosdást, lefekvést. „Közyertya“ hiányáért a szobagazda, akinek külön asztala s külön gyertyája volt, 10 kr. büntetést fizet. Este 10 óráig világítani kell. Minden „kamara“ köteles mosdó-edényt tartani, melyben rendre megmosdanak, a szolga a vizet leviszi az udvarra, a folyósóról az ablakon kiönteni nem szabad. A padlóra mosdani tilos. A szobákban csak 24 órára szükséges fát szabad tartani. Minden szoba a maga fáját felvágva, vagy vágatlan külön csomóba rakatja az udvaron. A fatolvajt tömlöcbe zárják s ha éjjel fogták el, reggelig, ha nappal, 6 óráig ül. Azonfelül büntetése 24 kr. és a kárt „törvényes becsű mellett“ megfizeti. Az igazgató a beteg tanulók orvosi praescriptioit aláírja, hogy orvosságot kaphassanak s árát az esperesek útján szedje be. A szobákat és ágyhelyeket a rektor osztja ki, mellyel mindenki köteles megelégedni. Szobáját, helyét senki engedély nélkül nem változtathatja, ellenkező esetben még egy ágyhely díjat fizet. Engedéllyel kaphat más helyet, de úgy, hogy a maga helyére más ifjat kerítsen. A kapukat Szent Márton-naptól Szent György-napig 8 órakor, Szent Györgytől Szent Mártonig 9 órakor zárják, nyári szüneten 10-kor. Csengetés és bezárás után a rendszolga a kulcsot a főnöknek visszaviszi s azután a kaput csak az ő hírével lehet kinyitni. Éjszaka a szobákat bezárni nem szabad. Nyitás reggel 5 órakor. Zárás után a rendszolga „a kamarajárásra“ kirendelt esküdthöz megy, eljárják az összes szobákat, a hiányzókat felírják s a jegyzést átadják a főnöknek, aki azt az esküdtszéknek bemutatni köteles. A kapúőr (vigil) köteles 10 óráig a kapú mellett levő egyik szobában gyertya mellett fennülve vigyázni. Mihelyt valaki a kapura jön, gyorsan felmegy a főnökhöz, elkéri a kulcsot, beengedi, nevét s a pontos időt lelkiismeretesen felírja s a jegyzéket aláírva, 10 órakor a főnöknek felviszi. „Az ily módon részrehajlás nélküli feljegyzésre annyival is inkább köteles, mivelhogy ha a kamarajáró esküdt jegyzése többet foglalna magában, mint a vigil-cédula, a vigil könnyen gyanuba jó, fel-

tétetvén nem annyira vigyázatlansága, mint szándékos hibája, mely ha kivilágosodnék, az eltitkoltaknak egész büntetését subportálja". A vigil 9 órától minden bebocsátásért 1 krt kap. A folyósó tisztaságára is vigilek rendeltetnek a poéták és retorokig bezárólag. Maguk helyett mást is fogadhatnak. Aki kötelességét elmulasztja, először kétszeri vigilségre köteles, másodszor a felosztályú 10 krt fizet, az alosztályú 6 korbácsot kap, harmadszor a felosztályú egy heti rendszolgaságot, az alosztályú 12 korbácsot kap, a publikus 20 krt fizet. Lefekvés 10 órakor, felkelés 5-kor. A diákok precesre mennek. Az ablakok alsó szárnyait kinyitni nem szabad. Pajkosságból, vagy léhaságból incendiumot, ad arma-t kiáltó s az ifjúságot felzaklató, ha nappal cselekszi, 6 órai tömlöcöt, ha éjjel, 12 órait kap. Ad arma kiáltásra pusztá kézzel rohanók 12 krt, botosan és máskép felfegyverkezve 24 krt fizetnek s 24 órai tömlöcöt. Bezárt kapú kinyitásáért, vagy épen erőszakkal betöréseért kenyeren és vizen 2 napi tömlöc jár és a kár megfizetése.

Székely Mózes igazgató 1840 szept. 26-án (Fasc. XI. 533.) a szobagazdák (így) részére új utasítást ad ki. Tartalma ez: kötelessége a szoba jó levegőjére, tisztaságra ügyelni, fűtésre fáról gondoskodni, a pénzt a lakókra egyenlően kiróni, tőlük beszédni, vizesedényekről, mosdótálakról gondoskodni, közgyertyákról, kellő időben meggyújtásáról gondoskodni, az alosztályúak részére szobabeli plágát tartani, délben este a magyarul beszélőknek latin mondásokat, vagy szókat hagyni megtanulás végett s következő alkalommal felmondani, éjjel nappal csendet tartani, ügyelni, hogy idő előtt le ne feküdjenek, nappal ágyaikban ne heverjenek, a városon sokat szerte ne járkáljanak, esti kimaradásukat s hanyagságukat jelenteni: kártyázást, részegítő italokat szobájukban ne tőrjön, a betegeket jelentse az igazgatónak, a falak, ajtók, ablakok, zárok, kemencék romlásait kutassa ki s azonnal csináltassa meg; a szemetet hordassa ki, különösen a füstházba szemét behányását tiltsa meg. Mind e teendőkért díjat nem fizet. Ha vét ez utasítás ellen, először megintessék, azután büntetést kap.

Az 1845. évi törvénynek az előbbtől való eltérései: Kapunyitás Szent-Márton naptól Szent-Györgyig 6 órakor. E törvény szerint minden szobának gazdája van, — az előbbiben erről nem volt szó, habár kétségtelen, hogy a valóságban volt — aki a rendre, tisztaságra és csendre, szóval a törvények megtartására ügyel. Minden szobának *leltára* van s a lakóknak aszerint adatik át. Egy ágyban kettőnek hálni, egy ágy alatt egynél több karikás ágynak lenni nem szabad. Olyan szobában, ahol beteg van s „kamarai lecketartáskor“ dohányozni nem szabad, valamint sehol, ahol ezzel ártalom, vagy alkal-

matlanság okoztatik. *Amely szobában dohányos van, költségére az ablakra szelelő készítenőd.* Dohányzás végett valamely szobában összegyűlni tilos. Zenetanítás és gyakorlás mások háborítása nélkül tanulási szünórákon megengedtetik. Színházba, tisztességes magán- és közbálokba menni igazgatói engedéllyel szabad. A nem-hivatalosak a VI. osztályig bezárólag folyósónként féléjen át tartoznak örködni. Maguk helyett mást is állíthatnak, de a felelősség rajtuk van. Kötelességét nem teljesítő őr még egy egész éjen át örködni köteles. A többi büntetés megszűnt. Az 1871. évi törvény VII. és VIII. szakasza külön tárgyalja a *bennlakást* — ez a szó most jelent meg először — és a *házirendet*. Helyszűke van — erről is most van szó először — s ezért a bennlakásra ilyen sorban tarthatnak igényt a tanulók: a) papnövendékek és papjelöltek, b) egyenruhás és unit. vallású nem egyenruhás felosztályúak, c) unitárius alosztálybeliek. Ha ezek felvétele után marad még hely, akkor először jönnek az alosztályúak s azután a többiek. Akik ágyhelyet nem kaphatnak, mint *bejárók* szintén beosztatnak a „lakszobákba”. A szobagazda a szoba gazdasági ügyeit a *lakók előtti számadás mellett* intézi. A szobák fűtésére, világítására, tisztántartására szükséges költségekhez a bennháló egész, a bejáró kétharmad résszel járul. Kisebb gyermekeknek a felkelés egy órával később (6 óra!), a lefekvés 10 óra előtt is megengedtetik. Záráskor szobájában nem levő büntetése 10 kr, zárás utáni első órában bejövőé 15 kr, éjfélig 50 kr, éjfélt után bejövő másodfoku büntetés alá esik. Zárás után kimenő első esetben másodfoku, másodsor harmadfoku büntetés alá esik. A házirend szerint egy ágyban kettőnek háltni, ágyban ülni, heverni, az ágyat vetetlenül hagyni nem szabad. A szobaszolga köteles mosdó- és ivóvizet hozni, a szobát naponként kétszer kisépenni, szemetet, mosdóvizet azonnal kivinni s napjában kétszer, reggel és este piacra menni, kétszer, szükség esetén többször is szellőztetni. Éjjeli őr a IV. osztálytól felfelé mindenik folyósón kettő, kik éjjeli felváltással egész éjen át örködnek. A piszkoló a tetten kapó helyett egész éven át örködni köteles. A hanyag őr a piszkot eltakarítani tartozik. Az örökre az iskola gazdája ügyel fel. Az örökre vonatkozólag ugyanígy intézkedik a 1880/81. és 1885. törvény is.

Az 1880/81. évre készült ideiglenes törvény az internátusra vonatkozó intézkedéseiben teljesen azonos az előbbivel, csupán két pontban tér el, melyek a fegyelem szigorubb kezelésére mutatnak. Egyik az, hogy künnlakók kötelesek szállásaikat az igazgatónak bejelenteni. Másik a későn bejövők, vagy zárás után kimenőkre nagyobb büntetéseket állapít meg. Kapuzárás után bejövő *minden óranegyedért* az első órában

10, a másodikban 20, a harmadikban 30 krt fizet. Aki ezután jő be, vagy kapuzárás után titkon, vagy nyilván kimegy, első esetben másod-, ismétlés esetében harmadfokú büntetés alá esik.

Az 1885. évi törvények kevés és lényegtelen eltérést, jóformán csak kiegészítéseket tartalmaznak. Ilyen a felügyelet és ellenőrzés szempontjából történő helyes intézkedése az, hogy bejárók kötelesek szállásukat az igazgatóságnál bejelenteni. Kapuzárás időpontja másként van meghatározva: okt. 1-től május 1-ig 8 órakor, máskor 9-kor, zárás után 10 óráig negyedóránként a büntetés 10 kr, 11 óráig a negyedórai büntetéseken felül még 1 frt, 11 után első esetben másodfoku, ismétlés esetében harmadfoku büntetés jár. Zárás után a főnök engedélye nélkül kimenő büntetése először 24 órai elzárás, ismétlés esetén erkölcsi kötelezvényadás. A házirend szerint betegnek az iskolában tartozkodni nem szabad. (Időközben ugyanis Kelemen Benő megalapította az iskolai kórházat.)

Az 1896. évi törvény a felvételre jelentkezés sorrendjét így állapítja meg: papjelöltek és papnövendékek, unit. gimn. tanulók, unit. képezdei növendékek, nem unit. gimn. tanulók, végül unit. egyetemi hallgatók, első sorban tanárjelöltek. Első ízben van szó róla, hogy a bennlakók *fürdeni* járnak a városi közfürdőbe mérsékelt díj mellett. Felkelés télen $\frac{1}{2}$ 6 órakor. Felkelés után félórával preces, melyen résztvesznek a papnövendékek, képezdei és VI—VIII. g. o. tanulók. A preces közből és imából áll. A VI—VIII. g. o. tanulók vezetik az éneket és mondják az imát. Lefekvés télen $\frac{1}{2}$ 10 órakor, 12 éven aluliaknak 9 órakor. Kapuzárás télen-nyáron 8 órakor. Ezután az intézetből kimenni nem szabad. 12 órán túl kaput nyitni tilos. Minden büntetés fegyelmi naplóba vezettetik be s nagyobb hiba esetén a szülőket értesítik. Az orvos naponként 11 órakor *orvosi vizsgálatot* tart. Minden betegséget az igazgatóságnak a szobafőnök útján azonnal jelenteni kell. A rendre és tisztaságra felügyelnek az igazgató, főnök, ellenőr és szobafőnökök. Az iskolafőnök teendői közül kiemelem: a beteg tanulókról jegyzőkönyvet kell vezetnie (ez új!); gondoskodni kell, hogy a kijelölt napokon és órákon a tanulók fürödni menjenek, beszedi az iskolai díjakat, számadást vezet s az igazgató rendletére eszközli a kiadásokat. Segítségére van az ellenőr, kivel együttesen felelős a rendről és a tisztaságról. Idegen, gyanús személyeket az iskolában nem tűr meg. Az ellenőr kötelességei: a kaput ő maga zárja be, ő veszi számba a hiányzókat, vezeti az összes mulasztási jegyzőkönyveket, kezeli az *iskolai postát*. Erről eddig nem volt intézkedés! A szobafőnök köteles a tisztogatást, szellőztetést szorgalmi időszakban felkelés után azonnal, szünetben reggel 7 órakor végeztetni. Ügyel, hogy le-

fekvés ideje után senki fenn ne maradjon; tanításra, tanulásra rendelt időben dohányzást, étkezést s más foglalkozást nem enged meg.

A tanítóképző intézeti növendékeket az igazgatóság, az egyetemi hallgatókat ennek ajánlatára az E. K. Tanács veszi fel bennlakásra. A törvények rájuk is kötelezők, sőt az előbbieket tartoznak precesre, az alosztályúak vasárnapi tanítására és vasárnap d. e. templomba járni, orgonázást tanulni. Ez utóbbi intézkedés a tanító- és kántorképzés célját szolgálja. Az éjjeli őrökösre vonatkozólag: az V—VIII. gimn. tanulók az ellenőr kirendelése szerint záróra után éjfélig kötelesek az „őrszobában“ lenni, a kűnnmaradtakat bebocsátani s neveiket az ellenőrzőkönyvbe bejövésük idejének pontos bejegyzésével beírni. Ha ezekután azt kérdezzük: mi a különbség a három régi kollégium és a legújabb internátusi élete között, azt főleg három dologban láthatjuk:

1. A mai kollégium a méltányosan támasztható követelményeknek kényelmi és egészségügyi szempontokból teljesen megfelel. A régiről ezt nem mondhatjuk. A tanulók zsúfoltan laktak. Ha este lefekvéskor a kűrikáságyakat kihúzták, művészet volt a szobákban végigmenni úgy, hogy valamelyik gyereknek a gyomra, vagy a feje meg ne érezze a sétáló lábnyomát. A régi iskolában nem volt betegszoba. Járványos betegség esetén a legnagyobb gondot adta az igazgatóságnak a betegek elhelyezése és elkülönítése mindaddig, míg az iskola adomány útján nem jutott kórházhoz. Gyakran kellett az országos Karolina-kórházat igénybevenni s nem ritkán előfordult az is, hogy hely hiányában hiába fordultak oda.

2. Mindenféle szolgálatot, amit ma felfogadott iskolaszolgák végeztek, régebben a tanulók maguk végeztek. Ma ezt lehetetlennek tartanók. Akkor nem akadott fenn ezen a közvélemény. Sok székely fiú ment keresztül a szegénységnek ezen a kemény iskoláján s lett belőlük a közéleti tevékenység legkülönbözőbb területein megbízható, becsületes és a legmagasabb kivánalmaknak is eleget tevő hasznos munkás szakember és vezetőember.

3. Mindenféle szükségletüket, (tűzifa, világítás, víz, mosdó- és ivóedények, tisztogatási eszközök, stb.), amiről ma a fenntartó hatóság gondoskodik, maguknak kellett beszerezniök. A tűzifát minden szoba maga szerezte be, maga vágta fel és rakta külön csomókba az udvar kerítése mellé. Bizony megtörtént néha, hogy egyik szoba lakói lopkodták a másik fáját. Vívezeték nem volt, hanem mosdásra és tisztogatásra Szamosvizet használtak, amit szekerekre szerelt hordókban árultak az utcákon és „Szamosvizet, akinek kell, hamar, hamar!“ hosszan

elnyújtott, éneklő hangon kínálgattak, olyanformán adván hírt magukról, mint ma a szemetes kocsi közeledéséről a kapuk alá becsengető szemetesfiúk. Ivóeszközül a csecsesfülű korsó szolgált, mellyel a „szobaszolga“, valamelyik szegényebb gyerek a Széchenyi-téri Széchenyi-kútból hozta az ivóvizet, napjában legalább háromszor, de szükség szerint többször is.

5. fejezet.

Fegyelmezés.

A fegyelmezés a mai rendtől eltérően más volt a gyermekeknél és más a diákoknál (studiosus). A gyermekeknek nem volt fegyelmező hatósága. Egyének gyakorolták felettük ezt a jogot, ahogy kényük-kedvük diktálta. A diákok, a szenior, a hivataloskodók, a magántanítók és publikus preceptorok. Büntetésük általában a vessző volt. Ezért beszél a törvény „vessző alól kikeltek“-ről, mikor a tanuló a felső tagozatba lép és ezért fizet a diák a „kikelés“ örömének megváltása címén bizonyos összeget. Idők folyamán megtörtént, hogy az oratorok és poéták hol az esküdtszék hatásköre alá utaltattak, hol meg visszakerültek a „vessző alá“. Általában azoknak a helyzete ingadozó volt, hol teljesen gyermekeknek tekintettek, hol meg olyanoknak, akikre nézve a vessző mégis túlságosan megszegyenítő. Általában véve a gyermekekkel való elbánás rideg, nyers és szeretetnélküli volt, mégis azzal a megjegyzéssel, hogy a diákok egyénisége szelidebb, vagy durvább lelkülete szerint változott. Idők folyamán a gyermekekkel szemben a testi büntetések alkalmazásának szelidebb s emberségesebb módja érvényesül. E tekintetben tanulságos lesz négy történeti adat összevetése: az 1830. évi dombói zsinat határozata a testi büntetésekről, az 1839., 1842. és az 1845. évi törvények. Idézem a dombói zsinat határozatát: „Az erőtelen növendékeknek, azoknak tanítóik, vagy valamely igazgatásbéli jussal és hatalommal bíró nagyobb individuumok által pálcával, vagy vesszővel verettetése, ököllel és tenyérrel nyakszírten, fültön üttetése, rugdosás kemény büntetés terhe alatt oskoláinkban ennekutána ingyen se hallattassék, hanem az olyatén esetekben, melyekben a kiseded növendéknek keményebb megfenyítése fontos okból, midőn a szelidebb eszközök nem használnak, szükségesnek találtatik, a kiseded növendék ezen esetben tanítója, vagy más igazgatásbéli jussal felruházott oskolabéli személy által eddig is használatban volt lapos águ korbáccsal adandó három mérsékelt ütésekkel megfenyíttethetik“. Ha nagyobb hibába esik, a főnöknek, vagy az igazgatónak kell jelenteni.

Az 1839. évi törvények 52. cikke szerint, aki tiltott helyen jár, gyanus személyekkel sétál, ha gyermek (classista) első ízben 12 korbács a klasszisban, másodszor ugyanannyi az udvar közepén a büntetés, harmadszor kiutasítás. A leckét igazolatlanul mulasztó gyermek másodszor lejjebb ültetetik, harmadszor három korbácsot kap. Ha a vigil kötelességét elmulasztja, másodízben 6 korbács, harmadszor 12 a büntetése. Ezek a törvények még beszélnek a „vessző alól kikeltekről”, sőt a „kikelés” örömének megváltására szolgáló pénzadót állapítanak meg. Korszakos fordulatot jelent a testi fenyíték történetében az 1842. évi zsinat ama határozata, mely eltörölte. „Korbáccsal, pálcával, vesszővel, vagy akármely ütő eszközzel testi büntetések ezennel megszüntetnek”. Ez a gondolat Brassaitól származik. Fejér Mártonnal együtt ő volt az, aki a zsinati Főtanácsra egy új szerkezetű iskolai törvénykönyvet adott be; ő hozta javaslatba az alsóbb osztályok rendszeres óratervét, azokkal való behatóbb foglalkozást, sokasította a publikus és privatus preceptorok teendőit és súlyos felelősséget rakván vállukra, előre látta, hogy az energikusan neki indított munka túltengésével bizonyos szelidebb, humanusabb eljárást kell szembeállítani. Maga a Főtanács is aggódik a nagy lépés következményeitől, a fegyelem meglazulásától s azért megbizsa az igazgatóságot, hogy a pedagogarchával együtt „a gyermekek célszerű, az időkorának és erkölcsi nevelésnek megfelelő büntetéséről gondoskodják”. Az igazgatóság fél e határozat fegyelemlázító következményétől s utasítja az igazgatót, hogy a törvények kihirdetésekor a testi fenyítést eltiltó határozatot hallgassa el. Azonban érzik a helyzet ferde voltát s tudják, hogy most már a fegyelmezés eddigi kegyetlen módszerét nem engedhetik alkalmazni. A „célszerű kivitelről” gondoskodtak tehát s határozták, hogy a köztanítók a tanulni nem akaró gyermekeket az igyekezők általi lehúzás (az osztályban alsóbb helyre jutás), közjátékokra nem bocsátás, a magántanítók pedig arestom, játékokra való időmegtagadás, vagy kétannyi tanulási tárgy kihagyása által igyekezzenek jobb útra téríteni. Ha pedig mindezek siker nélkül maradnának, kérjenek tanácsot a pedagogarchától. A fegyelmezésnek szelidebb és emberibb módja jellemzően nyilvánul az 1845. évi homoródalmási zsinat által „közmeáltánnyal” fogadott szabályzattervezetben, melyet a nevelésügyi bizottság készített. Ez a szabályzat az alsóosztályúakat a magán- és köztanítók fegyelme alá utalja, de a pedagogarcha felügyelete mellett. A 13 évet betöltöttek erkölcsi vétségek esetén a törvények alá esnek. A büntetések különben még mindig elég változatosságot mutatnak; de a korbáccsal való testi büntetést nem ismerik és nem beszélnek „vessző alól

kikeltek"-ről. Ami azonban nem azt jelenti, hogy a gyermekek a vesszőt a gyakorlatban ne ismerték volna.

Az 1846. évi Főtanács, mikor a törvények életbeléptetését elrendeli, azt az elvi utasítást adja, hogy igazságos szigorral kell osztályozni s akikre így nem lehet hatni, azoknak szülőit vagy egyenesen, vagy az esperes útján értesíteni kell. E fegyelmezési eljárásra való utasítás teljes mértékben becsületére válik a Főtanácsnak. Olyan humánus, olyan modern és emberszerető, hogy az iskolai gyakorlat ma sincs ennél tovább egyetlen lépéssel sem. A korbácsokat osztogató dombói zsinattól az 1846. évi Főtanácsig, mely a gyermekek hanyagsága esetén a szülők értesítését rendeli el, csak 16 év telt el s mégis a két Főtanács lelkét egész világ választja el a gyermekekkel és serdültekkel való elbánás tekintetében.

Az 1871, 1880/81. és 1885. évi törvények az alosztályúak fegyelmezése tekintetében teljesen azonos módon rendelkeznek: Az alosztályúak rendetlenségi, hanyagsági és mulasztási esetekben magán- és köztanítóik, továbbá az iskola gazdája, ellenőre, főnöke és igazgatója hatósága alá tartoznak; erkölcsi vétségek esetében azonban felettük is az iskolai esküdtszék, vagy igazgatóság ítél.

Az 1896. évi törvények az alosztályú tanulók felügyelői (magántanítók) számára előírt utasításban „szelid és igazságos bánásmódot” köt a lelkökre, hanyagság, jellembeli hiba az igazgatónak azonnal jelentendő. Testi fenytést alkalmazni nem szabad. Komolyabb esetekben, nyakasság, szembeszállás, hazudozás esetén az igazgatónak kell jelenteni.

A diákok fegyelmi hatósága kezdetben az egész cétus, később, egészen az 1896. évi törvényekig, az esküdtszék volt. Felebbezési fórum az igazgató és amíg a kollégium fenntartója a kolozsvári eklézsia volt, illetőleg míg a városi tanács teljesen, vagy többségében unitárius volt, a városi tanács, illetőleg tanácsosok. A büntetések kétfélék voltak: pénzbüntetés és testiek. Igen érzékeny büntetés volt a pénzbüntetés, amely különösen akkor érintette súlyosan a diákokat, mikor valami ok miatt nem kapták ki a heti, vagy negyedévi osztalékot, melyből le lehetett vonni, hanem saját zsebükből kellett megfizetniök. Ezt a büntetést olyan esetekben is alkalmazták, amikor közönséges leckemulasztásról volt szó, amit mai fejjel megérteni nem lehet. Igen súlyos büntetés volt a deáki rendből semlegesnek alázás, ami a deáki köntösből való kivetkőztetéssel és a deáki jogok elvesztésével járt. Súlyos büntetés volt a carcer és a kicsapás. Kicsapás járt egyebek között a lopásért. A 18. század legelején, a kuruc—labanc portyázások idején, nagyon elterjedtek a lopások az iskolában. Amilyen volt a közélet

künn az iskola falain kívül, ugyanolyan volt az az iskolán belül is. Pálfi Zsigmond tanár abban a munkálatában, melyet az eklézsiái közigazgatás rendszeresítése érdekében készített, sötét színekkel írja le az akkori közállapotokat. Ő mondja, hogy 1703-ban annyit szenvedett a város, ez „a nyomorult helység” a kurucoktól, hogy nincs nyelv annak elmondására. Kívül, belől egyformán károsították ostromlók és védelmezők. A mezők, kertek terményeit elprédálták, elhordották, marháikat elhajtották, holmijaikat széthordták. Ami történt künn a városon, ugyanaz folyt benn az iskolában is. És folyhatott annál inkább, mert ez években élt Dimén Pál rektor a legélesebb ellentétben az eklézsia vezetőségével, minek következménye lett, hogy hosszú ideig nem nézett iskolai dolgai után, hanem otthagya csapot-papot, orvosi gyakorlatot folytatott. Ennek a következménye lett az, amit a főnök 1704 febr. 28-áról (Fasc. III. 125.) e szavakkal jegyez fel: mivel ezekben a napokban többször történtek lopások az iskolában, ami már hosszú évek óta nem történt, az eklézsia a tisztelendő tanárokkal hozta a következő törvényt: „ha deák, vagy secundanus, vagy neutralista ezután a legkisebb lopást követi el, az udvar közepén felállított karóhoz köttessék, nyilvánosan vesszővel keményen megveressék és az iskolából szégyenletesen kicsapassék”. 1790 jan. 16-án két lopás alkalmával (Fasc. VII. 10.), mikor az esküdtek degradációt, vagy pénzbüntetést szabtak ki, a fórum rectorale megütközéssel látja ezt az enyhe büntetést, hogy eltértek a törvény szigorától, de „bizonyos okokra való tekintettel” jóváhagyja ez ítéletet, azonban azzal a figyelmeztetéssel, hogy jövőben hasonló esetekben tartsák magukat a törvényhez. Ez alkalommal feljegyzi a főnök, hogy a régi jó időkben, ha valakinek valamije elveszett s valaki megkapta, azonnal vitte az ökonómushoz; most nemhogy önként beadnák a megtalált tárgyakat, hanem elrejtik, „ami egyenlő a lopással”. S hogy ezt a diákok emlékezetbe tartsák, idézi a Fasc. VI. 53. lapjáról: „aki a károsodottnak, mikor az oeconomussal keresi, bármely dolgot nem jelent be s azután megtudják, hogy a kutatás alkalmával nála volt, vagy másnak adta, tolvajnak tekintetik és aszerint büntettetik”. 1799 márc. 13-án egy diákot (Bartók András), aki mint esküdt már lopott egyszer s az esküdtszék degradálta, minden diáki jogától megfosztotta s mint ilyennek a noviciátus minden terhes teendőit viselnie kellett (Fasc. VII. 483.). Az igazgatóság a küszöbön álló nyári szünet miatt (jun. 13-án történt) azzal enyhítette ezt az ítéletet, hogy csak 2 hétig frekventáljon, de adjon reversalist az összes iskolai törvények megtartására. Most újabban lopott. Az esküdtszék ítéletében kimondja, hogy az egész kollégiumnak szégyenére és gyalá-

zatára volt, ezért mint beteg és gyógyíthatatlan tagja a társaságnak gyalázatosan kitiltatik, de — minthogy juratusról volt szó, az udvaron nem köttetik karóhoz és nem vesszőztetik meg. (Fasc. VII. 502.) 1815 ápr. 11-én az igazgatóság egy előfordult esetben (Fasc. X. 107.) e törvényt úgy alkalmazta, hogy a bűnös kapjon az udvar közepén 25 jó (sensibilium ferularum ictus) vesszőt, de ne kössék karóhoz s azután mind a nemes szekundánusok, mind a tógások közül zárassék ki, de minthogy fiatal kora miatt lehet remélni megjavulását, a neutralisták közé való beíratkozás joga megmarad. Az 1832. évi zsinat szabályozta a fegyelmi ügyekben való felebbezésnél követendő eljárást s kimondotta, hogyha az E. K. Tanács valakit kicsapásra ítél, az ítélet addig végre nem hajtható, míg a főgondnok a közelebb lakó tanácsosokkal az ügyet meg nem vizsgálta s csak akkor hajtható végre, ha az ítéletet helybenhagyja. Ha az E. K. Tanács az iskolai törvények szerinti más büntetést ír elé s megfelebbezik, végrehajtandó s az alperes csak extra dominium „birodalmon kívül“ viheti Főtanács elé.

Az 1839. évi törvények előkészítő bizottságában beható tárgyalás volt a büntetésekről. A Vélemény ismeretlen szerzőjének az a nézete, hogy amint volt eddig, nem volt célszerű, mert gyakoribb volt a pénz-, mint a testi büntetés és ezért a szülők erszénye szenvedett inkább, mint a hibás ifjú. Legyen ezután megfordítva: „büntetődjék a hibás, még pedig testi és szégyenítő büntetéssel“. A mostani tömlöc igen lealacsonyító, ablakai nincsenek, a hamvat oda hányják. nedves, télen hideg, betegséget okoz. A halálraítélt országos foglyok tömlöce egészségesebb. Igazíttassék meg úgy, amint „az emberiség“ megkívánja. A tömlöcözés legyen igen nagy publicitással, hogy mindenki tudhassa. Eddig az volt a visszaélés, hogy a delinkvens éjjel kiülte a kiszabott időt anélkül, hogy a szenioron kívül valaki tudott volna róla. Ha hosszabb időre van elzárva, hogy a tanulásban ne maradjon el, őrizet alatt kísérik fel leckére. Ne veszítse el javadalmát, hogy ne érje kétféle büntetés. Ezután legyen csak egy tömlöc, nem mint eddig a szekundánusoknak külön. A csekélyebb hibákért legyen pénzbüntetés, de nem nagy összeg. A bizottság a büntetések ügyében elvi döntést kér a Főtanácstól e kérdésekre: Büntetés testi, vagy pénzbeli legyen, vagy mindkettő? És mi legyen a büntetés minimuma és maximuma? A bizottság javaslata, melyet a Főtanács elfogad, az, hogy a „vessző alól kikelteké“ legyen mindkettő. Mert a pénzbeli mindig érzékeny és hatásos. A testi hatását veszti ismétlés által s a szégyen- és becsületérzést tompítja. A pénzbeli alsó határa 4 p. kr., felső 2 p. frt. A testi büntetés legszelidebb neme legyen a fórum előtt megfeddés, legkemé-

nyebb a kicsapás. Középen vannak: az ökonomiaviselés, degradáció, levetkőztetés az egyenruhából és a karcer. A Főtanácstól elfogadott törvény a büntetések eddigi rendszerét változatlanul hagyta.

A törvényhez van egy toldalék 2 cím alatt a pénzbüntetések behajtásáról. Ha a kisebb büntetéseket az illető 3 nap alatt nem fizeti be, a főnök, egy esküdt és közerővezető által megzálogoltatik s ha ezt 8 nap alatt ki nem fizeti, a zálog eladatik. A nagyobb büntetéseket vagy a javadalomból vonják le, vagy ha ilyen nincs, vizsgálatra addig nem bocsáttatik, míg ki nem fizeti. Feltűnő vonása, hogy titkos összejövések, „lázasztások“, komplótok tetteseiről beszél, kiket szigorúan büntet s nagyon kirívóan hangsúlyozza a király és felsőség iránti engedelmességet és lojális magatartást. A 19. század negyedik évtizedének a légköre ez: a liberális gondolkodású reformerek keltette közvélemény és a vándorpatrioták ellen védekezni kellett.

A testi büntetés végrehajtása így történik: Az ítélet felolvastatik. Ha erre nem jelenik meg a delinkvens, egy esküdt megszólítja. Ha nem megy, közerő vezetetik ellene, megfogja, a legnagyobb ellenállás mellett is és vason viteti a tömlöcbe. Most újabb törvényt ülnek felette; ha még lealázva nem volt, lealázván kicsapatik, míg felebbezését ellátják, kenyeren és vízen ül vasban. A lealázás az egy klasszisbeliek közé az utolsó helyre esik meg, a felosztályokban a rendes professzorok, az alosztályokban a köztanító, főnök, díjszedő és az egész osztály jelenlétében. A reverzálisadás a nagy auditóriumban az egész ifjúság előtt történik. „Az igazgatói szék“ a zöld posztóval bevont asztal mellett ül, az ítéletét felolvassák. A reverzáló a közerővezető és két közerőbeli tag mellett áll. Az ifjúság a padokban fennállva hallgatja. A főnök diktálja fennhangon a kötelezvényt, a reversáló fennhangon felolvassa, aláírja s a rektornak átadja. Az inspektor-kurátor, vagy a rektor beszédet intéz az ifjúsághoz. A megkövetés írott minta szerint hasonló ünnepélyességgel szintén az ifjúság előtt esik meg. A semlegesnekalázás ugyanígy. Felolvassák az ítéletet. Diáki köntösben elbucszúzik a diáki rendtől, leveti dolmányát s az asztalra teszi, övét a dolmányára, kalapját erre. A közerővezető és a közerő két tagja a diákok után szobájába kíséri. Azután gúnyáját visszaadják, de figyelmeztetik, hogy viselnie nem szabad. A visszaöltözködés hasonló ünnepélyességgel történik. A felöltendő gúnya az asztalra ki van téve. Az ítéletet felolvassák, a rektor beszédet mond. A visszavett felöltözik, megköszöni az ítéletet s előbbi helyét elfoglalja.

A kicsapás szintén az egész ifjúság előtt történik. A rektor felolvassa az ítéletet, melyet a delinkvens az auditórium piacán

állva hallgat meg. A végrehajtás részleteit nem írja elő a törvény. A főnöknek szabad in facto delicti verekedés, megtámadás eseteiben az illetőt betömlöcözni, de úgy, hogy az igazgató híre nélkül ki nem engedheti. Aki consilium abeundival útasíttatik el, azt a rektor az igazgatói szék elé hivatja, ott ügye újabban megfontoltatik, tudtára adatik az ítélet. Mire minden iskolai tartozását kifizetvén — ha másképp nem, megzálogoltatása által — kikapja eddigi tanulásáról testimoniumát s azonnal eltávozik. Ez a törvény ismeri még, mint a büntetésnek egy nemét, a *neutralistaságot*, midőn azt mondja, hogy a diákokon és publikusokon kívül „lehet egy utolsó osztálya a kollégiumi ifjúságnak azokból, akiket a törvény a felső osztályból büntetésből leszállított és *pálca alá vetett* és ezek *semlegeseknek* (neutralisták) neveztetnek.“ A büntetésnek ezt a nemét az 1845. évi törvények már nem ismerik.

Az 1839. évi törvények a multtal szemben alig mutatnak valami haladást, legfeljebb annyiban, hogy a kicsapásnál az udvar közepén karóhoz kötés és megvesszőzés elmarad. De az 1846. éveket már egészen más szellem hatja át a fegyelmezés tekintetében.

Az 1871. évi törvények szerint a büntetések három fokozatúak: I. fokozat: megfeddés, birság 10 krtól 1 frtig, vagy 5 órai elzárás; II. fokozat: 1—2 frt birság, 5—24 órai elzárás, hivataltól, javadalamtól megfosztás; III. fokozat: erkölcsi kötelezvényadás, kiútasítás, kicsapás. Elzárással kenyér és víz mellett bőjt is rendelhető el.

Az 1880/81. évre szóló törvény szerint a büntetések rendszere ugyanez, de 5 órai elzárás helyett csak 1—3 órai van, 5—24 órai helyett csak 5—12 óra. Az 1885. évi szerint a III. fokú büntetések között „kiútasítás és kicsapás“ helyett „kizárás“ van, még pedig csak iskolánkból, vagy az összes hazai tanintézetekből, ami már az 1883. évi országos közoktatási törvény következménye. Az eddigi törvényekben külön fejezet szólt a büntetésekről. Az 1896. évi törvényben nincs külön fejezet a büntetésekről, hanem a *Fegyelmi ügyek* fejezetében e büntetések vannak: megintés az illető tanár által, feddés az osztályfőnök által, nyilvános megdorgálás az osztály előtt, igazgató, igazgatóság elé idézés, kizárás az intézetből, a helybeli iskolákból és az ország összes középiskoláiból.

A fejlődés iránya tehát az, hogy idők multával elmaradnak a pénzbeli és a testi büntetések s a fegyelmezés a helyesebb lélektani és pedagógiai elvek következtében mindinkább erkölcsi hatásokra törekszik.